

**KAJIAN FILOLOGI SÁHÁ PIRASATING MANUNGSÁ  
WONTÊN ING SÊRAT NGÈLMI PIRASAT**

**Intan Ade Riyani  
12205241036**

**SARINING PANALITÈN**

Panalitèn mênikå ngêwrat pitung ancas panalitèn. Ancasing panalitèn mênikå kanggé: (1) ngandharakên *inventarisasi naskah Sêrat Ngèlmi Pirasat*, (2) ngandharakên *deskripsi naskah Sêrat Ngèlmi Pirasat*, (3) ndamêl *transkripsi teks Sêrat Ngèlmi Pirasat*, (4) ndamêl *transliterasi teks Sêrat Ngèlmi Pirasat*, (5) ndamêl *suntingan teks Sêrat Ngèlmi Pirasat*, (6) ndamêl *parafrase sáhå terjemahan teks Sêrat Ngèlmi Pirasat*, sáhå (7) ngandharakên wosing *teks Sêrat Ngèlmi Pirasat*.

Panalitèn mênikå ngginakakên *metode panalitèn deskriptif-filologis*. *Metode panalitèn deskriptif* dipunginakakên kanggé ngandharakên kawontênan *teks Sêrat Ngèlmi Pirasat* kanthi *sistematis sáhå objektif*. Wondéné *metode panalitèn filologi* dipunginakakên kanggé naliti *naskah Sêrat Ngèlmi Pirasat*. *Sumber data* panalitèn mênikå *naskah Sêrat Ngèlmi Pirasat*, *koleksi-nipun Perpustakaan Museum Dewantara Kirti Griya*. Cårå ngêmpalakên *data* panalitèn mênikå ngginakakên *lampahing panalitèn filologi*, inggih mênikå *inventarisasi naskah*, *deskripsi naskah sáhå teks*, *alih tulis teks*, *ndamêl terjemahan teks*, *kalajêngakên analisis isi teks*. Cårå *analisis data* panalitèn inggih mênikå kanthi ngginakakên *analisis deskriptif*. *Validitas sáhå reliabilitas* ingkang dipunginakakên inggih mênikå *validitas semantik*, *reliabilitas intrarrater* sáhå *interrater*.

Asiling panalitèn *filologi* tumrap *Sêrat Ngèlmi Pirasat* mênikå wontên pitung bab. Inkang sapisan, adhêdhasar *studi katalog* sáhå ningali piyambak, *naskah Sêrat Ngèlmi Pirasat* dipunpanggihakên ing Perpustakaan Museum Dewantara Kirti Griya. Kaping kalih, kawontênan *naskah Sêrat Ngèlmi Pirasat* taksih saé, sinaoså wontên pérangan ingkang ical aksaranipun, nanging taksih sagêd dipunwaos kanthi nggatosakên *konteks ukårå*. Kaping tigå, adhêdhasar asiling *transliterasi diplomatik* dipunpanggihakên *kekhasan ejaan* ing panyêrating têngbung dwilinggå, dwipurwå, têngbung ingkang dipunsêrat mawi aksårå *dobel*, panyêrating aksårå k ingkang kêdahipun mawi aksårå g, sáhå panyêrating aksårå t ingkang kêdahipun mawi aksårå d. Kaping sakawan, adhêdhasar asiling *transkripsi diplomatik* kapanggihakên panyêrating pasangan aksårå hå, så, sáhå på ingkang kêdahipun wontên nginggil lajêng dipunsêrat wontên ngandhap sáhå sêratan taling ing pungkasanipun gatrå dipunsêrat *dobel*. Kaping gangsal, *suntingan teks Sêrat Ngèlmi Pirasat* kanthi ndamêl *aparatur kritik* kapanggihakên sadåså têngbung ingkang prêlu dipun-sunting. Kaping nêtm, adhêdhasar asiling *parafrase sáhå terjemahan teks Sêrat Ngèlmi Pirasat* kapanggihakên tigåwêlas têngbung ingkang angel dipun-terjemah-akên lajêng dipundamêl cathêtan *terjemahan*. Kaping pitu, wosing *teks Sêrat Ngèlmi Pirasat*, inggih mênikå *pirasating manungså* ingkang saé miwah ingkang awon. Wondéné *pirasating*

manungså ingkang dipunpanggihakên wontên sadåså pirasat saé sâhå sadåså pirasat awon.

## A PHILOLOGY STUDY AND THE CHARACTER OF HUMAN IN NGÈLMI PIRASAT MANUSCRIPT

### ABSTRACT

This research had seven goals. Those were to: (1) inventorying *Ngèlmi Pirasat manuscript*, (2) describe *Ngèlmi Pirasat manuscript*, (3) create a transliteration of *Ngèlmi Pirasat* script, (4) create the text transcription of *Ngèlmi Pirasat* script, (5) create the paraphrase of *Ngèlmi Pirasat* script, (6) create an editing of *Ngèlmi Pirasat* script, and (7) explain the content of *Ngèlmi Pirasat* script.

This research used a descriptive-philology research method. The descriptive research method was used to elucidate the physical condition of *Ngèlmi Pirasat* manuscript systematically and objectively. Meanwhile, the philology research method was used to scrutinize the script of *Ngèlmi Pirasat*. The data source of this research was the script of *Ngèlmi Pirasat*, a collection of Dewantara Kirti Griya Museum Library. The data were then collected by using the procedure of philology research that consists of the step of inventorying the script, describing the script and the text, transcribing and transliterating the text, creating the translated version of the text and analyzing the text. The validity criterion used was semantic validity. Meanwhile, the reliability used was intra-rater and inter-rater reliability.

There were seven chapters as the results of this research. Firstly, based on a catalog study and a direct observation, the script of *Ngèlmi Pirasat* was found in Dewantara Kirti Griya Museum Library. Secondly, the script of *Sêrat Ngèlmi Pirasat* was in a good condition. It was found out that even though several pages had been torn, the script was still readable contextually. Thirdly, based on the result of diplomatic transliterating was found specially of spelling on repetition phrase, words written with double letters, writing letters k into g letters, and writing letters t into d letters. Fourth, based on the result of diplomatic transcribing was found a pair of characters hå, så, på which must be written in upper then written in lower, so eventually double lines written. Fifth, based on the text editing by officers criticism was found ten words that may be edit. Sixth, based on the results paraphrase and translation of the text was found thirteen words that are difficult to translate, and then made by note of translation. Seventh based on the explanation of content was found the good and bad characters of human. Then, there are nine of good characters and ten of bad characters.

### Purwåkå

*Filologi* inggih mênikå ngèlmi bab bâså, sastrå, sâhå budâyå satunggaling bângså minångkå asiling kabudayan masarakat jaman rumiyin

ingkang kawrat salêbêtng *naskah*. Wondéné salêbêtng *naskah* mênikå ngêwrat *teks*. Miturut Behrend (1990: X-XIII), wosing *naskah* utawi jinising *teks* inggih mênikå: (1) sajarah, (2)

sarasilah, (3) hukum, (4) ringgit, (5) sastra ringgit, (6) sastra, (7) piwulang, (8) agami, (9) primbon, (10) bâsâ, (11) musik, (12) bêksan, (13) adat istiadat, sâhâ (14) sanès-sanèsipun.

Salah satunggaling tulâdhâ *naskah* Jawi ingkang kasimpên wontên ing *perpustakaan permanuskripan* inggih mênikâ *naskah Sêrat Ngèlmi Pirasat* (salajêngipun dipunsêrat *SNP*) ingkang dipundadosakên *sumber data* panalitèn mênikâ. *Naskah SNP* mênikâ dhapukanipun sêkar mაცაპატ sâhâ kalêbêt *naskah* jinis piwulang. Salêbeting *teks SNP* dipunandharaken bab pirasating manungsâ ingkang saé miwah ingkang awon adhêdhasar wujud pérangan badaning manungsâ. Piwulang kasêbut wigatos kanggé manungsâ supados sagêd nglampahi gêsang ingkang langkung saé sâhâ langkung ngatos-atos.

Salajêngipun, kanggé nglês-tantunakên *naskah SNP* mênikâ dipunprêlokakên panalitèn tumrap *naskah SNP*. Panalitèn tumrap *naskah SNP* mênikâ prêlu dipuntindakakên, amargi manawi botên wontên panalitèn kasêbut, dangu-dangu *naskah SNP* sagêd risak sâhâ wosing *teks* botên sagêd dipunwaos malih. Salah satunggaling panalitèn ingkang sagêd dipunginakakên kanggé naliti *naskah SNP* inggih mênikâ panalitèn *filologi*.

Sabên panalitèn mênikâ wontên lampahing panalitèn piyambak-piyambak. Samantên ugi panalitèn *filologi* katindakakên kanthi urutaning lampah panalitèn tartamtu. Wondéné urutaning lampah panalitèn *filologi* inggih mênikâ: ngandharakên *inventarisasi naskah*, ngandharakên *deskripsi naskah* sâhâ *teks*, alih tulis *teks*,

ndamêl *parafrase*, ndamêl *terjemahan teks*, sâhâ *analisis isi*. Lampahing *inventarisasi naskah SNP* dipuntindakakên kanthi *studi katalog* sâhâ ningali piyambak ing papan panyimpêning *naskah*. *Studi katalog* dipuntindakakên kanthi madosi katranganipun *naskah* adhêdhasar *katalog*.

*Katalog* ingkang dipunginakakên ing *inventarisai naskah* cacahipun wontên sakawan *katalog naskah* cithak sâhâ sakawan *katalog manuskrip*. *Katalog manuskrip* ugi dipunginakakên amargi mbok manawi wontên *naskah SNP* ingkang awujud *manuskrip*. Wondéné irah-irahanipun *katalog* ingkang dipunanggé ing panalitèn mênikâ kaandharakên ing ngandhap mênikâ.

1. *Katalog* ing *Perpustakaan Taman Siswa* (Dewantara Kirti Griya) Yogyakarta (Muryani, 2011).
2. *Katalog Descriptive Catalogue of The Javanese Manuscripts and Printed Books in The Main Libraries of Surakarta and Yogyakarta* (Girardet, 1983).
3. *Katalog Online Fakultas Sastra Universitas Indonesia*
4. *Katalog Koleksi Berhuruf Jawa Cetak Balai Bahasa Yogyakarta* (Balai Bahasa Yogyakarta, 2016)
5. *Katalog Induk Naskah-naskah Nusantara Museum Sonobudoyo Yogyakarta* (Behrend, 1990).
6. *Katalog Induk Naskah-naskah Nusantara Jilid 3-A Fakultas Sastra Universitas Indonesia* (Behrend sâhâ Titik, 1997).
7. *Katalog Induk Naskah-naskah Nusantara Jilid 3-B Fakultas Sastra Universitas Indonesia* (Behrend sâhâ Titik, 1997).
8. *Javanese Literatur in Surakarta Manuscripts Volume II*

*Manuscripts of The Mangkunegara* (Florida, 2000).

Adhêdhasar asiling *studi katalog*, kapanggihakên kalih *eksemplar naskah SNP*. Ingkang sapisan, *naskah SNP* kapanggihakên sâhâ kasimpên ing *Perpustakaan Museum Dewantara Kirti Griya*. Ingkang kaping kalih, *naskah SNP* kapanggihakên wontên ing *katalog online FSUI* sâhâ kasimpên wontên ing *Perpustakaan Nasional RI* kanthi nomêr *koleksi XXXIII 977..* Wondéné *naskah SNP* ingkang dipunginakakên minangkâ *sumber data* panalitèn inggih mênikâ *naskah SNP* ingkang kasimpên ing *Perpustakaan Museum Dewantara Kirti Griya Yogyakarta* kanthi nomêr *koleksi Bb.1.121. Naskah SNP* kasêbut kalêbêt *naskah Jawi* cithak. Salajêngipun, adhêdhasar katrangan ing *Katalog Perpustakaan Museum Dewantara Kirti Griya Yogyakarta* (2011), *naskah SNP* ngêwrat satunggal *teks* kêmawon inggih mênikâ *teks Sêrat Ngèlmi Pirasat*.

*Naskah SNP* dipunpilih kanggé *sumber data* panalitèn amargi wontên tigang pawadan. Ingkang sapisan, adhêdhasar *informasi* ingkang dipunpanggihakên, *naskah SNP* mênikâ dèrèng naté dipuntaliti. Ingkang kaping kalih, *naskah SNP* dipunsêrat ngginakakên aksâra carakan cithak sâhâ bâsâ Jawi gagrag énggal, satêmah lumantar panalitèn sagêd dados satunggaling usâhâ kanggé nglêstantunakên budâya Jawi pérangan bâsâ, mliginipun aksâra Jâwâ.

Kaping tigâ, kawontênan *naskah SNP* ingkang dipunsimpên ing *Perpustakaan Taman Siswa* (Dewantara Kirti Griya) mênikâ taksih saé, nanging wontên pérangan

ingkang sampun ical aksaranipun. Sinaosâ makatên, sêrat kasêbut taksih sagêd dipunwaos kanthi nggatosakên *konteks* ukaranipun.

Kajawi tigang pawadan kasêbut, *naskah SNP* mênikâ minangkâ satunggaling *naskah Jawi* ingkang ngêwrat ngèlmi bab wujud pérangan badaning manungsâ sâhâ sipatipun ingkang saé miwah ingkang awon. Kanthi naliti *naskah SNP*, sagêd dipunmangrêtos piwulangipun mligi bab pirasating manungsâ. Adhêdhasar katrangan-katrangan ing nginggil, isining *Sêrat Ngèlmi Pirasat* mênikâ prêlu dipuntaliti, amargi piwulangipun sagêd kacakakên ing pagêsangan. Sinaosâ makatên, isinipun *Sêrat Ngèlmi Pirasat* ugi sagêd kajumbuhakên kaliyan gêsangipun pârâ masarakat.

## **Gêgaran Teori**

### **1. Filologi**

#### **a. Pangêtosan Filologi**

Miturut Robson (1994: ix), *filologi* inggih mênikâ cârâ kanggé mbêdhah isining teks kanthi lampahing panalitèn *filologi*. Wondéné miturut Baroroh-Baried (1994: 2), *filologi* minangkâ ngèlmi ingkang magêpokan kaliyan panalitèn bab asiling budâya jaman rumiyin. Kanthi makatên, sagêd dipunpêndhêt dudutanipun bilih *filologi* mênikâ ngèlmi ingkang ngrêmbag bab bâsâ, sastrâ, sâhâ budâya satunggaling bangsa minangkâ asiling kabudayan masarakat jaman rumiyin ingkang kawrat salêbêting *naskah* kanthi lampahing panalitèn *filologi*.

#### **b. Objek Panalitèn Filologi**

*Objek* panalitèn *filologi* inggih mênikâ *naskah* sâhâ *teks*. *Naskah* inggih mênikâ sadâya anggitan ingkang awujud sêratan astâ (carik)

mênâpâ déné sêratan cithak ingkang asli mênâpâ déné têdhakanipun. Wondéné *teks* inggih mênikâ andharan ingkang dumados saking rêroncèning têtêmbungan ingkang awujud waosan kanthi *isi* tartamtu.

#### c. Ancas *Filologi*

Ancasing panalitèn *filologi* inggih mênikâ kanggé ngandharakên *inventarisasi naskah*, ngandharakên *deskripsi naskah*, ndamêl alih tulis *teks*, ndamêl *suntingan teks*, ndamêl *parafrase teks* supados langkung gampang anggènipun ndamêl *terjemahan teks*, mangrêtosni kabudayan saking asiling sastraipun, mangrêtosni maknâ sâhâ ancasing *teks* kasêbut kanggé masarakat.

#### d. Lampahing Panalitèn *Filologi*

Miturut Mulyani (2012: 3), lampahing panalitèn *filologi* inggih mênikâ:

1. *inventarisasi naskah*, inggih mênikâ ngêmpalakên *informasi naskah* ingkang satunggal jinis;
2. *deskripsi naskah sâhâ teks*, inggih mênikâ ngandharakên kawontênaning *naskah sâhâ* kadospundi mênggah urut-urutaning *teks*-ipun;
3. alih tulis sâhâ *suntingan teks*, inggih mênikâ nggantosi sêrataning *teks* kanthi aksârâ ingkang sami kaliyan aksârâ sêrataning *teks* utawi mawi aksârâ ingkang bédâ;
4. *parafrase*, inggih mênika ngêwahi *teks* ingkang dhapukanipun sêkar dados dhapukan gancaran;
5. *terjemahan*, inggih mênikâ nggantosi basaning *teks* saking bâsâ *sumber* (asal) dados bâsâ sanèsipun;
6. *analisis isi*, inggih mênikâ lampahing panalitèn kanggé mangrêtosni wosing *teks* ingkang

dipuntindakakên kanthi *metode heuristik sâhâ metode hermeneutik*.

### 7. Sêkar Mâcâpat wontên ing *Teks Jawi*

*Sumber-ing data* ing panalitèn mênikâ, dhapukaning *teks* awujud sêkar mâcâpat. Sêkar mâcâpat mênikâ cêkakan saking ‘mâcâ papat-papat’, têngêsipun cârâ maos *teks* mawi andhêgan utawi pêdhotan sabên sakawan wandâ sapisan sabên gatranipun (Padmopuspito lumantar Endraswara, 2009: 22).

### Cara Panalitèn

#### 1. Jinising Panalitèn

Panalitèn mênikâ kalêbêt jinising panalitèn *deskriptif-filologis*. Panalitèn *deskriptif* miturut Widodo-Mukhtar (2000: 14) inggih mênikâ panalitèn ingkang ancasing ngêmpalakên sadâyâ katrangan utawi kawontênan ingkang wontên kanthi mênâpâ wontênipun. Wondéné panalitèn *filologi* dipunginakakên kanggé naliti utawi nggarap *naskah* kanthi irah-irahan *Sêrat Ngèlmi Pirasat* ingkang dipundadosakên *sumber* panalitèn.

#### 2. *Objek Panalitèn*

*Objek* panalitèn mênikâ awujud *naskah* ingkang irah-irahanipun *Sêrat Ngèlmi Pirasat*. *Naskah SNP* mênikâ kalêbêt *naskah koleksi Perpustakaan Museum Dewantara Kirti Griya Yogyakarta*, kanthi nomêr *koleksi* Bb.1.121 sâhâ dipunsêrat ngginakakên aksârâ Jâwâ cithak ingkang cacahipun wontên 24 kâcâ.

#### 3. Cârâ Ngêmpalakên *Data*

Cârâ ngêmpalakên *data* ing panalitèn mênikâ ngginakakên lampahing panalitèn *filologi*. Wondéné lampahing panalitèn *filologi* ingkang dipunginakakên ing

panalitèn kasêrat ing ngandhap mênikâ.

- a. *Inventarisasi naskah*
- b. *Deskripsi naskah sâhâ teks*
- c. Alih tulis *teks* kanthi *transkripsi diplomatik*, *transliterasi diplomatik*, *sâhâ suntingan teks* kanthi ndamêl *aparât kritik*
- d. *Parafrase teks*
- e. *Terjemahan teks*
- f. *Analisi isi teks*

#### 4. Pirantos kanggé Ngêmpalakên Data Panalitèn

Pirantos ingkang dipunginakakên ing panalitèn inggih mênikâ *kartu data*. Lampahing panalitèn *filologi* ingkang dipunsêrat ngginakakên *kartu data* inggih mênikâ: asiling *deskripsi naskah sâhâ teks SNP*, *pedoman transliterasi*, asiling *transliterasi teks sâhâ suntingan-ipun*, *aparât kritik*, asiling *parafrase sâhâ terjemahan teks*, sarta *kategorisasi pirasating manungsâ* ingkang saé miwah awon wontên *teks SNP*.

#### 5. Cârâ Analisis Data

Cârâ *analisis data* panalitèn inggih mênikâ kanthi ngginakakên *analisis deskriptif*.

#### 6. Validitas sâhâ Realibilitas Data

*Validitas sâhâ reliabilitas* ingkang dipunginakakên inggih mênikâ *validitas semantik*, *reliabilitas intrarrater sâhâ interrater*.

### Asiling Panalitén sâhâ Pangrêmbagipun

#### A. Deskripsi Naskah SNP sâhâ Pangrêmbagipun

Asiling *deskripsi naskah SNP* kaandharakên ing ngandhap mênikâ.

1. Irah-irahaning *Naskah*, Papan Panyimpêning *Naskah*, sâhâ Nomêr *Koleksi*

Irah-irahaning *naskah* ingkang dados *sumber data* panalitèn inggih

mênikâ *Sêrat Ngèlmi Pirasat*. Irah-irahaning *naskah* dipunpangguhakên wontên ing samak *dalam* ingkang kasêrat mawi aksarâ Jâwâ. *Naskah SNP kalêbêt koleksi Perpustakaan Museum Dewantara Kirti Griya Yogyakarta*, kanthi nomêr *koleksi Bb.1.121*.

2. Panganggit, Taunipun *Naskah Dipunsêrat*, sâhâ Papan Ndamêl *Naskah SNP*

Asmaning panganggit sâhâ papan anggènipun nyêrat *SNP* kasêrat ing samak *dalam naskah sâhâ kâcâ tigâ*. Wondéné asmaning panganggit inggih mênikâ Radèn Brâtâkésawâ, lajêng papan panyêrating *naskah* wontên ing Kediri.

3. Manggâlâ sâhâ *Kolofon*

Manggâlâ *teks SNP* ngawrat katrangan bab isinipun *teks*, inggih mênikâ ngèlmi bab *pirasating manungsâ* ingkang saé miwah ingkang awon adhêdhasar wujud pérangan badaning manungsâ.

*Kolofon* saking *teks SNP* kasêrat ing kâcâ 24. Wondéné *kolofon teks SNP* ngandharakên sêngkalanipun taun anggènipun rampung nyêrat *teks SNP*. Sêngkalan kasêbut kasêbut kaandharakên ing ngandhap mênikâ.

karênga	wisikan
6	5
murtining	janmi
8	1

Anggènipun maos sêngkalan ing nginggil kasêbut inggih mênikâ saking wingking, inggih mênikâ taun 1856. Kanthi makatên wêkdal anggènipun panganggit rampung nyêrat *teks SNP* inggih mênikâ malêm Rêbo Kliwon, tanggal 14 Syawal 1856.

4. Kawontênanipun *Naskah sâhâ Jinis Bahan Naskah*

Kawontênan *naskah* taksih saé, dipunjilid nganggé *lem* sâhâ *selotip* pêthak sartâ dèrèng wontên jilidan ingkang lêpas. Wontên pérangan kâcâ ingkang bolong amargi dipunpangan rêngêt inggih mênikâ wontên kâcâ 15, 16, 19, 20, sâhâ 23. Ananging, têmbung-têmbung ingkang aksaranipun ical kasêbut taksih sagêd dipunwaos kanthi nggatosakên *konteks* ukaranipun.

Jinising *bahan naskah* ingkang dipunginakakên kanggé nyêrat *naskah SNP* inggih mênikâ dlancang *HVS* ingkang warninipun jêné sêmu soklat. Wondéné samak *luar naskah* ngginakakên dlancang karton warni soklat ingkang dipunsamaki nganggé plastik bênging.

#### 5. Wosing *Teks*

*Naskah SNP* namung ngêwrat satunggal *teks* kémawon inggih mênikâ *teks SNP*. Wondéné jinising *naskah* kalêbêt *naskah* piwulang, amargi ngêwrat piwulang ngèlmi bab pirasating manungsâ ingkang saé miwah awon adhêdhasar wujud pérangan badaning manungsâ.

#### 6. Sêrataning *Teks*

*Naskah SNP* awujud *naskah* cithak, satêmah sêratanipun ugi ngginakakên aksârâ carakan cithak. Sikaping aksârâ jêjêg, nanging ugi wontên ingkang dipunmiringakên, tuladhanipun panyêratan asmanipun panganggit. Warninipun mangsi ingkang dipunginakakên kanggé nyêrat *naskah* sadâyâ warni cêmêng.

#### 7. Bâsâ, dhapukaning *teks*, sâhâ jinising *teks*

Basaning *teks SNP* ngginakakên bâsâ Jawi gagrag énggal, déné *ragam*-ipun campuran krâmâ inggil sâhâ ngoko alus. Salajêngipun, dhapukaning *teks* inggih mênikâ dhapukan sêkar

mâcâpat. Wondéné sêkar mâcâpat ingkang dipunginakakên kanggé mahyakakên *teks* inggih mênikâ sinom sâhâ pangkur. Jinising *teks* adhêdhasar *katalog* inggih mênikâ *teks* piwulang, sinaosâ makatên *teks SNP* sagêd ugi dipun-kategorisasi-akên dados *teks* primbon.

#### 8. *Stempel*

*Stempel* dipunpanggihakên ing samak *dalam naskah* awujud *stempel* ingkang kasêrat ngginakakên aksârâ Latin.

#### B. *Alih Tulis Teks SNP sâhâ Pangrêmbagipun*

##### 1. Asiling ndamêl *transliterasi diplomatik* kasêrat ing cuplikan ngandhap mênikâ.

*Transliterasi diplomatik:*

/o/ widâdaniṅ dadi Nâtâ / hambawanni p̄rajanèki / k̄rânâ Saṅ mâhâ Pandhitâ / nyâtâ cinakêt hiṅ widdhi / yâ tâ wahu winarni / wotên Naréndrâ pinunjul / mêngtas hambêdhah p̄râjâ / hiṅ karsan talataḥ ngarbi / cinaritâ wahu Saṅ mâhâ iswârâ // (pâdâ 3)

/o/ p̄rantèṅ mēkah ratu papat / many-jiṅ sakabat m̄riṅ NaBi / wus kandêl hagaminirâ / miwah ki Suléman paris / nul'yâ sinuṅgan pamit / hangrâtâ hagaminipun / hiṅ nagr̄inirâ sam'yâ / laṅ hiku S̄ri NârâPati / pédah gēdhé muṅguḥhiṅ ngèlmu pirasat / (pâdâ 16)

*Suntingan:*

/o/ widâdaniṅ dadi nâtâ / ambawani prajanèki / krânâ sang mâhâ pandhitâ / nyâtâ cinakêt ing Widhi / yâ tâ wau winarni / **wo(n)<sup>2</sup>tên** naréndrâ pinunjul mêngtas ambêdhah p̄râjâ / ing Karsan talataḥ Ngarbi / cinaritâ wau sang mâhâ iswârâ // (pâdâ 2)

/o/ **pra<p><sup>3</sup>têng** Mēkah ratu papat / manjing sakabat mring nabi / wus kandêl agaminirâ / miwah Ki Suléman Paris / nulyâ sinuṅgan pamit /

angråtå agaminipun / ing nagrinirå  
samyå / lah iku sri naråpati / pédah  
gêdhé mungguhing ngèlmu pirasat /  
(påðå 16)

Katrangan:

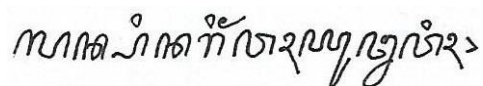
a. Têmbung wotên

Têmbung wotên mênikå botên kapanggihakên ing *kamus Baoesastrå Jåwå* (Poerwadarminta, 1939). Salajêngipun, supados têmbung wotên jumbuh kaliyan tégês *konsteksi*-ipun, pramilå dipuntambah *konsonan n*, satêmah dados têmbung wontên. Wondéné tégêsipun têmbung wontên inggih mênikå ånå (Poerwadarminta, 1939: 669). *Konteks* ukårå ingkang kasêrat ing *teks SNP* inggih mênikå ‘wo(n)<sup>2</sup>tên naréndrå pinunjul, *terjemahan*-ipun ‘muncul raja yang unggul.

b. Têmbung pra<p><sup>3</sup>têng

Têmbung prantêng mênikå botên kapanggihakên ing *kamus Baoesastrå Jåwå* (Poerwadarminta, 1939). Salajêngipun, supados jumbuh kaliyan konteks ukaranipun, milå *konsonan n* dipungantos dados *konsonan p*, satêmah têmbung prantêng dados praptêng. Têmbung praptêng mênikå asal saking têmbung linggå praptå + ing, manawi dipundadosakên satunggal dados praptêng. Tégêsipun têmbung praptêng inggih mênikå *têkan ing* (Poerwadarminta, 1939: 511). *Konteks* ukårå ing *teks SNP* inggih mênikå ‘pra<p><sup>3</sup>têng Mèkah ratu papat’ *terjemahan*-ipun ‘Sesampainya ia (raja empat negara) di Mekah’.

2. Asiling ndamêl *transkripsi diplomatik* kasêrat ing cuplikan påðå 7 gatrå 8 ngandhap mênikå.



### 3. *Parafrase, Terjemahan, sårå Cathêtan Terjemahan Teks SNP*

Asiling ndamêl *parafrase* sårå *terjemahan* kasêrat ing cuplikan ngandhap mênikå.

*Suntingan standar:*

/o/ widådaning dadi nåtå / ambawani prajanèki / krånå sang mårå pandhitå / nyåtå cinakêt ing Widhi / yå tå wau winarni / **wo(n)<sup>2</sup>tên** naréndrå pinunjul méntas ambêdhah præjå / ing Karsan talatah Ngarbi / cinaritå wau sang mårå iswårå // (påðå 3)

/o/ kinèn njunjung mastakanyå / astå nåtå gyå kinanthi / ingajak malêbèng wismå / ngandikå sang mårå muni / ing mangkyå sri bupati / wus ingapurå Hyang Agung / gunging kasisipan tå / lan pinaring wahyu lêwih / margå déra angurmati mring pandhitå // (påðå 7)

*Parafrase teks:*

Dados råjå (ingkang) widådå ambawani rakyatipun (mênikå) amargi sang pandhitå nyåtå cinakêt dhumatêng Gusti. Dipunca-riyosakên, wontên råjå pinunjul (ingkang) ambêdhah præjå ing Karsan, tlatah Arab. Cariyos (bab råjå kasêbut) dipuncariyosakên (ing ngandhap mênikå. (påðå 3)

(Sang guru ndhawuhi råjå) njunjung muståkå (sårå) nggandhèng astanipun (råjå), dipunajak mlêbêt wismå. Sang guru ngèndikå, “Sri bupati, Gusti sampun paring pangapuntên awit sadâyå doså (panjênêngan. Gusti ugi) paring pitêdah, amargi (sri bupati) angurmati dhatêng pandhitå”. (påðå 7)

*Terjemahan teks:*

*Menjadi raja yang selamat dalam memimpin rakyatnya disebabkan gurunya benar-benar bertakwa kepada Tuhan. Diceritakan, ada raja yang unggul<sup>(1)</sup> yang mengalahkan*



*kerajaan di Karsan, daerah Arab. Kemudian, diceritakanlah cerita tentang sang raja seperti berikut ini. (pådå 3)*

*Sang guru menyuruh raja untuk mengangkat kepala dan menggandeng tangan raja, untuk diajak masuk ke rumah. Sang guru pun berkata, “Sri bupati, Tuhan telah mengampuni semua dosamu. Tuhan pun memberimu petunjuk, karena engkau menghormati guru”. (pådå 7)*

Katrangan:

Wontên ing pérangan *terjemahan teks* mênikå wontên têngbung ingkang angel dipun-*terjemah*-akên lajêng dipunsukani tåndhå kurung, nomêr, sâhå dipundamêl cathêtan *terjemahan*. Wondéné têngbung ingkang angel dipun-*terjemah*-akên wontên ing pådå 3 ing nginggil inggih mênikå têngbung pinunjul. *Pinunjul* têngsipun linuwih (Poerwadarminta, 1939: 492). Têngbung pinunjul sagêd dipun-*terjemah*-akên kanthi nggatosakên *konteks* ukaranipun dados *orang yang unggul*.

#### **4. Pirasating Manungså ingkang Saé miwah ingkang Awon wontên ing Teks Sêrat Ngèlmi Pirasat**

*Sêrat Ngèlmi Pirasat* mênikå ngrêmbag bab pirasatipun manungså adhêdhasar wujud pérangan badaning manungså. Pirasating manungså dipunpérang dados kalih warni inggih mênikå pirasat saé sâhå pirasat awon. Pirasat saé ingkang dipunsêbutakên wontên ing *teks SNP* inggih mênikå: (1) kêngdêl, (2) wicaksånå, (3) mantêp, (4) raharjå, (5) tuhu ing janji, (6) sampurnå budinipun, (7) bèr budi bâwå lêksånå, (8) sampurnå pamikiranipun, sâhå (9) botên têngkabur.

Wondéné pirasat awon ingkang dipunsêbutakên wontên ing *teks SNP* inggih mênikå: (1) cêkak budinipun, (2) jirih, (3) anglangkungi, (4) nguthakil, (5) kathah lêpatipun, (6) kêngbluk, (7) musibat sâhå pitênah, (8) kêngdêl kirang prayogi, (9) têngkabur, sâhå (10) lamis.

Salajêngipun, tulådhå pang-rêmbaging pirasat saé sâhå awon wontên ing *teks SNP* dipunan-dharakên ing ngandhap mênikå.

##### **1. Pirasat Kêngdêl**

Tåndhå-tandhaning kêngdêl salêbêting *teks SNP* mênikå wontên ing rikmå akas sâhå swantên sorå. Rikmå akas mênikå rikmå ingkang kakên sâhå garing. Rikmå kakên sâhå garing mênikå atêgês rikmanipun botên lêmês sâhå botên lêngbèk. Kawontênan ingkang botên lêmês sâhå botên lêngbèk manawi dipun-gayutakên kaliyan sipatipun manung-så mênikå nêdahakên satunggaling sipat inggih mênikå sipat kêngdêl. Wondéné swantên sorå inggih mênikå swantên ingkang cêthå, lêngrês, sâhå mantêp. Tiyang ingkang mantêp mênikå anggènipun micårå kanthi swantên ingkang sorå, amargi piyambakipun mantêp utawi yakin manawi ingkang dipunaturakên mênikå bab ingkang lêngrês.

##### **2. Pirasat Umuk**

Tåndhå-tandhaning sipat umuk salêbêting *teks SNP* mênikå wontên ing sadhêgan kêngdêl sâhå gumbålå mulêt muyêg. Sipat umuk mênikå sipat ingkang ngunggulakên mênåpå ingkang wontên ing dhirinipun. Tuladhanipun, wontên tiyang ingkang umuk amargi piyambakipun gadhah kalênggahan ingkang inggil. Piyambakipun lajêng

ngunggul-ngunggulakên kalênggahanipun kasêbut dhatêng tiyang sanès.

Sajatosipun, manungså mênika kédah tansah kémutan bilih sadaya ingkang wontên ing ngalam donya mênika minangka titipan sâha kagunganipun Gusti. Manungså mênika ugi kédah gadhah pamikiran ‘aja dumèh’, amargi sipat umuk mênika sagéd nuwuhakên raios mèri déning tiyang sanès. Kanthi makatên, manungså kédah tansah tumindak ingkang andhap asor supados gêsangipun sagéd ayêm, têtrem, sâha rukun kaliyan sasaminipun.

### Dudutan

Adhêdhasar asiling panalitèn sâha pangrêmbagipun, sagéd dipunpêndhêt dudutanipun ingkang kaandharakên ing ngandhap mênika.

#### 1. Deskripsi naskah sâha teks *Sêrat Ngèlmi Pirasat*

Adhêdhasar asiling *inventarisasi naskah*, naskah ingkang dipuntêmtokakên dados *sumber data* panalitèn inggih mênika *Sêrat Ngèlmi Pirasat* ingkang kasimpên ing *Perpustakaan Museum Dewantara Kirti Griya Yogyakarta* kanthi nomêr *koleksi* Bb.1.121. Irah-irahaning naskah kapanggihakên ing *katalog* sâha samak *dalam naskah SNP*. Kawontênanipun naskah taksih saé, nanging wontên pérangan ingkang sampun ical aksaranipun amargi dlancangipun dipunpangan rêngêt. Sinaoså makatên, sêrat kasêbut taksih sagéd dipunwaos kanthi *kontekstual*.

*Naskah SNP* ngginakakên dlancang warni kuning sêmu soklat. Salajêngipun, *teks SNP* kasêrat mawi aksara Jawa cithak, déné dhapukanipun *teks* inggih mênika sêkar macapat Sinom (65 pãdã) sâha

Pangkur (67 pãdã). Basaning *teks SNP* inggih mênika baså Jawi gagrag énggal, *ragam*-ipun campuran baså krãmå sâha baså ngoko. Salajêngipun, ingkang nganggit teks SNP inggih mênika Radèn Bratakésawå ing Kediri. *Naskah SNP* ngêwrat bab wujud pérangan badaning manungså sâha sipatipun ingkang saé miwah awon.

#### 2. Alih tulis *teks Sêrat Ngèlmi*

##### *Pirasat*

Alih tulis *teks SNP* inggih mênika *transkripsi diplomatik*, *transliterasi diplomatik*, lajêng dipundamêl *suntingan teks* kanthi ndamêl *aparât kritik*. Asiling ndamêl *transkripsi diplomatik* inggih mênika dipunpanggihakên panyêrating pasangan aksara ha, sa, sâha pa ingkang kédahipun wontên nginggil lajêng dipunsêrat wontên ngandhap sâha sêratan taling ing pungkasanipun gatra dipunsêrat *dobel*. Wondéné asiling *transliterasi diplomatik* inggih mênika dipunpanggihakên *kekhasan ejaan* ing panyêrating têmbung dwilinggã, dwipurwã, têmbung ingkang dipunsêrat mawi aksara *dobel*, panyêrating aksara k ingkang kédahipun mawi aksara g, sâha panyêrating aksara t ingkang kédahipun mawi aksara d.

Panalitèn mênika ngginakakên *metode suntingan teks edisi standar* ingkang dipundamêl kanthi mánthã-mánthã têtêmbungan, ukarã, sâha *komentar* gayut kaliyan sêratan ingkang lêpat wontên ing *teks SNP*. Wondéné asiling *suntingan teks* kanthi ndamêl *aparât kritik* kapanggihakên sadasã têmbung ingkang prêlu dipun-*sunting*, inggih mênika: (1) kêsêsêm, (2) wotên, (3) prantêng, (4) kêngingring, (5)

mahané, (6) abuguh, (7) ratandikå, (8) puniku, (9) rongkah, sâhå (10) wau.

### 3. *Parafrase sâhå Terjemahan teks*

#### *Sêrat Ngèlmi Pirasat*

Asiling ndamêl *parafrase sâhå terjemahan teks Sêrat Ngèlmi Pirasat* kapanggihakên tigåwêlas têmbung ingkang angel dipun-*terjemah*-akên lajêng dipundamêl cathêtan *terjemahan*. Wondéné têmbung-têmbung ingkang angel dipun-*terjemah*-akên inggih mênikå: (1) pinunjul, (2) sarirå Suksmèki, (3) wiprå, (4) wiku, (5) kukåmå, (6) kêmat, (7) jadah, (8) sacêngkang, (9) bikukul, (10) linuwih, (11) dumung, (12) sêngkalan, sâhå (13) karêngå.

### 4. Wujud pérangan badaning

manungså sâhå sipatipun ingkang saé miwah awon wontên ing *Teks Sêrat Ngèlmi Pirasat*

*Sêrat Ngèlmi Pirasat* mênikå ngrêmbag bab pirasating manungså ingkang saé miwah ingkang awon adhêdhasar wujud pérangan badaning manungså. Pirasating manungså dipunpérang dados kalih warni inggih mênikå pirasat saé sâhå pirasat awon. Pirasat saé ingkang dipunsêbutakên wontên ing *teks SNP* inggih mênikå: (1) kêndêl, (2) wicaksånå, (3) mantêp, (4) raharjå, (5) tuhu ing janji, (6) sampurnå budinipun, (7) bèr budi bâwå lêksånå, ((8) sampurnå pamicaranipun, sâhå (9) botên têtakabur.

Wondéné pirasat awon ingkang dipunsêbutakên wontên ing *teks SNP* inggih mênikå: (1) cêkak budinipun, (2) jirih, (3) anglangkungi, (4) nguthakil, (5) kathah lêpatipun, (6) kêbluk, (7) musibat sâhå pitênah, (8) kêndêl kirang prayogi, (9) têtakabur, sâhå (10)lamis.

Pirasat ingkang saé mênikå prayoginipun manawi tansah

dipuntindakakên déning manungså, déné pirasat ingkang awon mênikå prayoginipun dipuntanggulangi kanthi tumindak-tumindak ingkang saé. Sinaoså makatên, manungså gêsang mênikå pancèn kêdah nyingkiri tumindak ingkang awon supados sagêd anggayuh gêsang ingkang ayom, ayêm, sâhå têtêrêm.

### **Pamrayogi**

Adhêdhasar panalitèn *teks Sêrat Ngèlmi Pirasat* ingkang sampun dipungarap, tamtu wontên pamrayoginipun. Wondéné pamrayogi kaandharakên ing ngandhap mênikå.

1. *Teks Sêrat Ngèlmi Pirasat* taksih prêlu dipuntaliti malih kajumbuhakên kaliyan bab bâså, kasusastran, kabudayan, sâhå bab sanèsipun.
2. Panalitèn *naskah-naskah* kinå, mliginipun *naskah-naskah* Jawi minångkå warisan masarakat jaman rumiyin taksih prêlu dipungarap kanggé nglêstantunakên wosing *naskah* ingkang sagêd dipuncakakên ing pagêsangan.

### **Kapustakan**

- Bratakesawa, Raden. 1933. *Sêrat Ngèlmi Pirasat*. Kediri: Tan Khoen Swie.
- Balai Bahasa Yogyakarta. 2016. *Katalog Koleksi Berhuruf Jawa Cetak*. Yogyakarta: Beta Offset.
- Baroroh-Baried, Siti dkk. 1994. *Pengantar Teori Filologi*. Yogyakarta: Badan Penelitian dan Publikasi Fakultas (BPPF) Seksi Filologi, Fakultas Sastra Universitas Gadjah Mada.

- Behrend, T. E. (et. al). 1990. *Katalog Induk Naskah-naskah Nusantara: Museum Sonobudoyo Yogyakarta. Jilid I*. Jakarta: Djambatan.
- \_\_\_\_\_. 1997a. *Katalog Induk Naskah-naskah Fakultas Sastra Universitas Indonesia Jilid 3-A*. Jakarta: Yayasan Obor Indonesia.
- \_\_\_\_\_. 1997b. *Katalog Induk Naskah-naskah Fakultas Sastra Universitas Indonesia Jilid 3-B*. Jakarta: Yayasan Obor Indonesia.
- Endraswara, Suwardi. 2009. *Tuntunan Tembang Jawa*. Yogyakarta: Kuntul Press.
- Girardet, Nicolaus, dkk. 1983. *Descriptive Catalogue of the Javanese Manuscripts and Printed Books in the Main Libraries of Surakarta and Yogyakarta*. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag GMBH.
- Mulyani, Hesti. 2012. *Membaca Manuskrip Jawa*. Yogyakarta: Kanwa Publisher.
- Muryani, Sri. 2011. *Katalog Naskah Perpustakaan Taman Siswa*. Yogyakarta: Taman Siswa.
- Poerwadarminta. 1939. *Baoesastra Djawa*. Batavia: J.B. Wolters' Uitgevers Maatschappij N.V.
- Robson, Stuart. 1988. *Principles of Indonesia Philology*. Holand: Foris Publications.
- Widodo-Mukhtar. 2000. *Konstruksi ke Arah Penelitian Deskriptif*. Yogyakarta: Avyrouz.
- Katalog online Fakultas Sastra Universitas Indonesia*. <http://onesearch.id/Record/IOS1-INLIS00000000218744> tanggal 24 Agustus 2016 tabuh 18.32)